

RENOVERING AV LOS KYRKAS TORN

Antikvarisk medverkan i samband med renovering av torn och torntak

Los kyrka
Los socken med Orsa finnmark
Ljusdals kommun
Hälsingland
2013

Daniel Olsson

Lst. Dnr: 433-6338-11
Ärendet avser: Tillstånd enl. KML

RENOVERING AV LOS KYRKAS TORN

Antikvarisk medverkan i samband med renovering av torn och torntak

Los kyrka
Los socken med Orsa finnmark
Ljusdals kommun
Hälsingland
2013

Rapport 2015:10
Daniel Olsson

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF-format från länsmuseets hemsida www.lansmuseetgavleborg.se

Rapporter, böcker och mycket annat kan Du köpa/beställa i länsmuseets butik butiken@xlm.se eller 026-65 56 35.

Utgivning och distribution:

Länsmuseet Gävleborg

Box 746, 801 28 Gävle

Tel 026-65 56 00

www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2015

Omslagsbild: Los kyrka från sydväst under pågående tornrenovering. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg 2013-05-30.

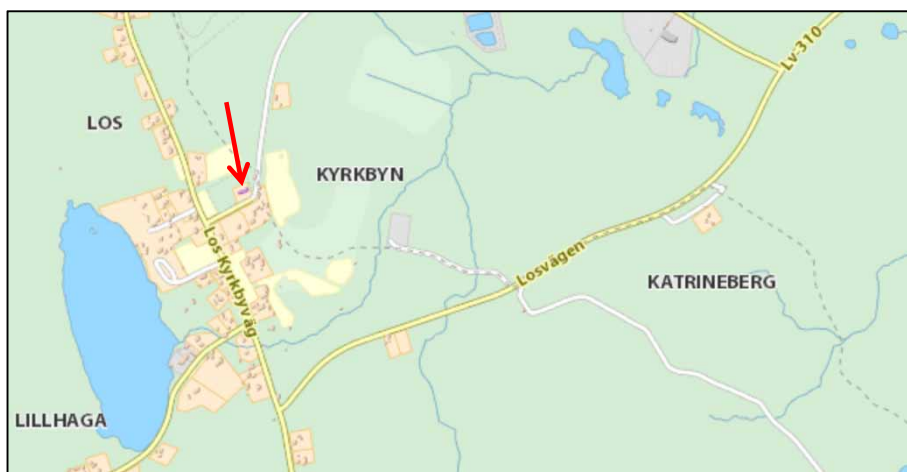
Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande MS2010/01366.

ISSN 0281-3181

Print: Länsmuseet Gävleborg

INNEHÅLL

Sammanfattning.....	5
Historik och beskrivning.....	5
Orsaker till åtgärder.....	6
Utförda åtgärder.....	6
Trä.....	7
Plåtarbeten.....	8
Förgyllning.....	9
Målning.....	10
Antikvariska iakttagelser.....	10
Kvarstående arbeten.....	11
Avvikelser från beslut.....	11
Antikvarisk slutbedömning.....	11
Övrigt.....	11
Tekniska och administrativa uppgifter.....	12
Källor.....	12

Figur 1. Utdrag ur cX-kartan över Kyrkbyn i Los med kyrkans läge markerad med en röd pil.

Figur 2. Los kyrka från sydost före tornrenoveringen. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg 2012-09-25.

SAMMANFATTNING

Under sommaren 2013 har Los kyrktorn genomgått en omfattande renovering. Arbetet har följt en rambeskrivning upprättad av plåtkonsult Hans-Erik Olsson, Sundsvall. I arbetet har ingått byte av rötskadade trädelar i tornets övre del, byte av all takplåt på tornets övre del samt förgyllning av tornets klot och kors. Plåtarbetet har utförts av Winther bygg, Sundsvall, träarbeten har ombesörjts av Hammarstrands bygg och för förgyllningsarbetet har Peter Lundell, Lars Sjögren målare, Sundsvall, ansvarat. Länsmuseet har deltagit i arbetet som antikvariskt medverkande genom byggnadsantikvarie Daniel Olsson, som besiktigat arbetet vid fyra tillfällen och även har sammanställt denna rapport.

Renoveringsarbetet har utförts enligt planerna och arbetet har följt villkoren i Länsstyrelsens tillståndsbeslut. För arbetet har Länsmuseet upprättat ett antikvariskt slutintyg daterat 2013-10-30.

HISTORIK OCH BESKRIVNING

Los kyrka uppfördes 1818–1819 efter en ritning upprättad vid Överintendents-ämbetet 15 år tidigare. Kyrkan fick sin nuvarande utformning och gestaltning 1848 vid en stor ombyggnad efter en ritning av arkitekt J. A. Hawerman och det var även då som kyrktornet uppfördes. År 1937 tillbyggdes sakristian med ett pannrum mot norr, men för övrigt har kyrkans exteriör genomgått ytterst få förändringar sedan mitten av 1800-talet.

Kyrkans fasader är utformade i en historiserande blandstil med grund av huggen sten, vitmålad stående träpanel och rektangulära småspröjsade fönster. Långhusets sadeltak och sakristians valmade tak har spåntäckning medan tornet har en fyrsidig tornhuv av koppar, en hög åttkantig lanternin med fönster och en hög spira klädd med kopparplåt och krönt med ett förgyllt klot och kors. Före renoveringen var tornhuvens tak med kopparplåt av stort format medan tornhuvens lanternin och spira var försedd med kopparplåt av mindre format.

Figur 3. Detalj av plåttaket på tornhuven med stora skivformat. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2013-05-21.

Figur 4. Detalj av rötskadad bärande ås i ett av de fyra hörnen inuti tornhuven. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2013-05-21.

ORSAKER TILL ÅTGÄRDER

Församlingen har under senare år före renoveringen vid flera tillfällen uppmärksammat att regnvatten trängt in i kyrktornet och till och med funnit vatten som letat sig ned till golvet i vapenhuset. Vid närmare undersökningar påträffades rötskador i delar av den bärande träkonstruktionen som bär upp tornhuven. Det fanns omfattande rötskador i den snedställda takåsen i hörnen mot sydost, nordost och nordväst samt mindre på några övriga ställen. Sannolikt letade sig regnvatten in genom takplåten på tornhuven och på lanterninens tak och spira. Plåtarna på tornhuven var även av stort format och satt relativt dåligt fast. Förankringsarbete av takplåten har tidigare utförts av Färila plåt.

Färgen på Lanterninfasaden och dess fönsterbågar flagnade. Åskledaren på tornstaket var i behov av översyn. För att få förslag på lämpliga åtgärder kontaktade församlingen plåtkonsult Hans-Erik Olsson, Sundsvall som på uppdrag av församlingen har upprättat ett åtgärdsförslag i form av en rambeskrivning daterad 2012-07-16. Församlingen ansökte därefter om tillstånd hos Länsstyrelsen för att få utföra renoveringen i enlighet med detta ramprogram och Länsstyrelsen beviljade tillstånd till detta 2012-08-13.

UTFÖRDA ÅTGÄRDER

Arbetet inleddes med att Hälsinge Bygg & Ställning satte upp en byggnadsställning med hiss kring kyrktornet. Renoveringen har gått ut på att byta all plåt på tornhuven samt på lanterninens tak och spira, men behålla så mycket som möjligt av den tidigare utformningen. Samtidigt har rötskadat trä bytts ut, lanterninens fasader och fönster målats om och tornets klot och kors omförgyllts.

Figur 5. Detalj av nytillverkade åsar till tornhuvens hörn. En av dessa kom inte att användas då den ursprungliga åsen ej behövde bytas ut. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseum Gävleborg 2013-05-30.

Trä

Träarbetet utfördes av Torbjörn Nilsson vid Hammarstrands bygg. För att kunna byta de rötskadade delarna togs plåt och undertak bort i de tre hörnen där det fanns rötskador i den underliggande träkonstruktionen. Sammanlagt byttes tre stycken rötskadade åsar ut av Hammarstrands bygg mot nya lika de ursprungliga vad gäller dimensioner och utförande.

Figur 6. Detalj av utbytt takås som bär upp ett av torntakets fyra hörn. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseum Gävleborg 2013-07-10.

Hammarstrands bygg utförde även övrigt träarbete vid borttagande och återläggning av undertak samt igenläggning av den tidigare takluckan. Äldre virke återanvändes i största möjliga utsträckning och kompletterades med nytt av motsvarande utförande och kvalitet som det äldre virket.

Tornspiran satt före reoveringen fast i ett stålrör som var fastsatt i tornets träkonstruktion. För att göra denna konstruktion stabilare byggdes en krans av trä under plåten i vilken spirans stålrör har satts fast.

Figur 7. Detalj av kopparplåt av nya mindre skivformat på ett av tornhuvens takfall. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseum Gävleborg 2013-07-10.

Plåtarbeten

Undertaket av trä har spikats åt och ovanpå detta spikades en svart byggpapp av modell YEP 2500 fast som underlag för plåten. Allt plåtarbete har utförts av Winther bygg, Sundsvall. Inget av den tidigare takplåten återanvändes. Den nya kopparplåten är i enlighet med beskrivningen av fabrikat Aurubis fabriks-oxiderad Nordic Brown, dvs en kopparplåt med oxiderad yta. Plåten är 0,6 mm tjock och av mindre skivformat än den ursprungliga. Efter omläggningen blev det största skivformatet 650 x 500 mm. Alla skarvar har utförts med dubbelfalsning.

En skillnad i utförandet mot tidigare är att plåten kring lanterninens bas dragits upp till en höjd motsvarande torntakets fyra nockar för att minska risken för läckage in i träkonstruktionen. En av vinkelrännorna har försetts med utkastare till ett befintligt stuprör. Åskledaren har bytts ut mot en ny, försågs med nya kramlor av mässing och fick en något annan placering än tidigare.

Figur 8. Detalj av torntaket efter omläggning med kopparplåt i mindre skivformat. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg 2013-07-10.

FÖRGYLLNING

Allt förgyllningsarbete på tornspirans klot och kors utfördes av Peter Lundell, Lars Sjögren målare AB, Sundsvall. För att möjliggöra förgyllningsarbetet försågs ställningen med en skyddande inklädnad högst upp. Förgyllningsarbetet har utförts i enlighet med rambeskrivningen. Korset och klotet borstades och skrapades först rena från löst sittande förgyllning och färg. Därefter vatten-slipades de i ammoniaklösning, sköljdes av med vatten och rentvättades med thinner. Grundmålning utfördes med metallprimer, mellanstrykning med förtunnad linoljefärg i kulör NCS S 0540-Y20R. Därefter skedde täckmålning med oförtunnad linoljefärg i samma kulör. Ovanpå detta utfördes förgyllning med s.k. transportguld i 23 $\frac{3}{4}$ karat.

Figur 9. Detalj av spirans infästning. Foto: Torbjörn Cajonberg, Winther bygg.

Figur 10. Detalj av korset efter omförgyllning. Foto: Torbjörn Cajonberg, Winther bygg, 2013-07-10.

Målning

Lanterninens fasader och fönster skrapades och målades om av Henry Carlssons golvjänst, Hybo, med företaget Kulturfärgs Fasad linoljefärg i tre strykningar i kulör NCS S 1500-N, dvs samma gråvita färgton som tidigare. Denna del ingick ej i entreprenaden men församlingen valde att utföra målningsarbetet av lanterninen ändå när man nu hade ställningar resta kring denna.

Figur 11. Detalj av kyrktornets övre del från nordost efter avslutad renovering. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg 2013-08-22.

ANTIKVARISKA IAKTTAGELSER

På lanterninens och tornspirans tak satt tidigare en rad av stegpinnar. Dessa demonterades av entreprenören men de kommer att märkas upp och sparas i tornet. Takluckan togs bort i samband med ombyggnaden. Båda dessa åtgärder ingick i rambeskrivningen som hade godkänts av Länsstyrelsen.

KVARSTÅENDE ARBETEN

Det planerade renoveringsinsatserna utfördes enligt planerna, men vid kraftigt regn hösten 2014 påträffades på nytt vatten som trängt in i tornet och runnit ned till vapenhuset. Var detta vatten har trängt in kommer undersökas närmare av församlingen.

AVVIKELSER FRÅN BESLUT

Inga särskilda avvikelser har skett från Länsstyrelsens tillståndsbeslut.

*Figur 12. Los kyrka från sydväst efter avslutad tornrenovering. Foto: Daniel Olsson, Läns-
museet Gävleborg 2013-08-22.*

ANTI-KVARISK SLUTBEDÖMNING

Renoveringsarbetet på Los kyrkas torn har utförts enligt planerna och uppkomna frågor under arbetets gång har behandlats vid de byggmöten som har hållits på plats samt genom mail- och telefonkontakt. Vid slutbesiktningen som hölls 2013-07-10 och vid efterbesiktning 2013-08-22 efter att byggnadsställningarna hade tagits ned, kunde Länsmuseum konstatera att arbetet är väl utfört och i enlighet med Länsstyrelsens tillstånd.

ÖVRIGT

Parallellt med detta arbete har murare Erik Andersson, Öhmans byggnadsvård, utfört akuta lagningsåtgärder på kyrkogårdsmuren av sten intill björkallén längs vägen mitt i kyrkomiljön.

TEKNISKA OCH ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsstyrelsens dnr: 433-6338-11

Beslutsdatum: 2012-08-13

Länsmuseets dnr: 330/312

Fastighet: Los kyrka

Socken: Los socken med Orsa finnmark

Kommun: Ljusdal

Lagskydd: Los kyrka är skyddad enligt Kulturmiljölagen

Uppdragsgivare: Färila kyrkliga samfällighet

Projektid: maj–augusti 2013

Projektör: Plåtkonsult Hans-Erik Olsson, Sundsvall

Huvudentreprenör: Winther bygg, Sundsvall

Byggleddare: Torbjörn Cajonberg, Winther bygg

Underentreprenör, träarbeten: Hammarstrands bygg, Hammarstrand

Underentreprenör, förgyllning: Peter Sundell, Lars Sjögren målare, Sundsvall

Sidoentreprenör, målning: Henry Carlssons golvtjänst, Hybo

Besiktningdatum:	2012-09-25	Fotodokumentation
	2013-05-21	Antikvarisk medverkan 1
	2013-05-30	Antikvarisk medverkan 2
	2013-07-10	Slutbesiktning
	2013-08-22	Efterbesiktning

KÄLLOR

Arkiv

Länsmuseet Gävleborg, ärendearkiv; Ljusdals kommun, Los socken med Orsa finnmark, Los kyrka

Otryckta källor

Olsson, Hans-Erik (2012) Los kyrka. Rambeskrivning för takrestaurering av tornhuv mm

Uppsala stift (2004) Los kyrka. Underhålls- och åtgärdsprogram. Kronologi

Informant

Torbjörn Cajonberg, Winther bygg. Muntliga uppgifter i samband med renoveringen 2013

Sandin, Matz. Färila kyrkliga samfällighet. Muntliga uppgifter mars 2015

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG, BOX 746, 801 28 GÄVLE. TEL 026-65 56 00. WWW.LANSMUSEETGAVLEBORG.SE
BESÖKSADRESS: SÖDRA STRANDGATAN 20, GÄVLE

